

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
UNIVERSITAT DE BARCELONA
CONSELL INSULAR DE MENORCA

III REUNIÓ D'ARQUEOLOGIA CRISTIANA HISPÀNICA

BARCELONA
1994

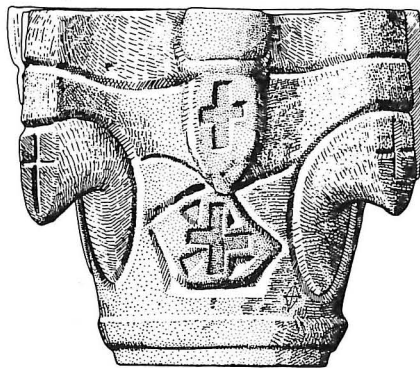
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
Secció Històrico-Arqueològica

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Institut d'Arqueologia i Prehistòria

CONSELL INSULAR DE MENORCA
Institut Menorquí d'Estudis

III REUNIÓ D'ARQUEOLOGIA CRISTIANA HISPÀNICA

Maó, 12-17 de setembre de 1988

Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, II

BARCELONA
1994

Institut Català de Bibliografia. Dades CIP:

Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (3a : 1988 : Maó)

III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica

Textos en català, castellà, francès, portuguès i alemany.

- Referències bibliogràfiques

ISBN 84-7283-257-0

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica

II. Universitat de Barcelona. Institut d'Arqueologia i Prehistòria

III. Institut Menorquí d'Estudis IV. Col·lecció 1. Arqueologia cristiana —

Espanya — Congressos 2. Espanya — Arqueologia — Congressos

902 (46) (061.3)

AQUEST VOLUM HA ESTAT IMPRÈS AMB LA COL·LABORACIÓ DEL
FONS NOGUERA DE L'IEC I L'INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS

Aquesta obra ha estat revisada per Pere de Palol, membre de l'Institut
d'Estudis Catalans

© 1994, Els autors de les ponències i de les comunicacions

Editat per l'Institut d'Estudis Catalans

Carne, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig de 1994

Tiratge: 700 exemplars

Compost i imprès per Master-Graf, SL

Trilla, 8. 08012 Barcelona

ISBN: 84-7283-257-0

Dipòsit legal: 30.700-94

ÍNDIX

Presentació per PERE DE PALOL	I
ESTAT DE LA QÜESTIÓ I NOVETATS D'EXCAVACIÓ DE L'ARQUEOLOGIA CRISTIANA HISPÀNICA	1
L'arqueologia cristiana hispànica després del 1982 PERE DE PALOL	3
L'escultura arquitectònica i decorativa en els monuments religiosos de l'Antiguitat Tardana a Hispània XAVIER BARRAL I ALTET	41
Broches de cinturón bizantinos de los siglos VI y VII, con motivos del Fisiólogo JOACHIM WERNER	49
Mosaics de les basíliques paleocristianes de Menorca NÚRIA TENA	55
Fragment de sarcòfag amb escenes del cicle de Jonàs procedent de Tarragona M. DOLORS DEL AMO GUINOVART	65
Noves peces de torèutica de tipus bizantí procedents de la <i>Baetica</i> conservades en el Römisch-Germanisches Zentralmuseum de Magúncia GISELA RIPOLL LÓPEZ	69
A basílica e o baptistério paleocristãos de <i>Conimbriga</i> JUSTINO MACIEL E TERESA CAMPOS COELHO	75
O monumento absidal de Odrinhas (Sintra) JUSTINO MACIEL E CARLOS BARACHO	93
Una piscina baptismal de planta cruciforme descubierta en la villa romana de Saucedo (Talavera de la Reina, Toledo) M. LUISA RAMOS SÁINZ	105
Balanç actual de l'epigrafia cristiana a Catalunya ISABEL RODÀ	111
	509

TOPOGRAFIA I ARQUEOLOGIA CRISTIANA	115
Un exemple de ruralització a l'Antiguitat Tardana: la vil·la de Torre Llauder JOAN FRANCESC CLARIANA - MARTA PREVOSTI	117
El Bajo Imperio ildense: las excavaciones de la Paeria EMILI JUNYENT - ARTURO PÉREZ	127
Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona THEODOR HAUSCHILD	151
La fase tardoantiga de l'Audiència de Tarragona J. M. CARRETÉ I NADAL - X. DUPRÉ I RAVENTÓS	157
Noves aportacions a l'estudi de la basílica cristiana de l'amfiteatre de Tàrraco TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA (TED'A)	167
Estat actual de la investigació arqueològica de l'Antiguitat Tardana a la ciutat de València J. BLASCO, V. ESCRIVÀ, A. RIBERA, R. SORIANO	185
ARQUEOLOGIA DE TRANSMISSIÓ MARÍTIMA I COMERCIAL	201
La place des églises des Baléares dans l'archéologie chrétienne de la Méditerranée occidentale NOËL DUVAL	203
Les architectures paléochrétiennes de Corse, typologie, décoration, datation G. MORACCHINI-MAZEL	213
DIFUSIÓ MEDITERRÀNIA DE LA MONEDA VÀNDALA I BIZANTINA	221
CLAUDE BRENOT	222
Estudi dels models de circulació monetària a les Balears: <i>Pollentia</i> (Alcúdia, Mallorca) J. M. GURT I T. MAROT	223
La circulació monetària a Tàrraco del 346 al 400 JOSEP M. CARRETÉ I NADAL	235
PRODUCCIÓ I MERCAT DE CERÀMIQUES	243
Quelques observations sur la céramique des iv ^e -vii ^e siècles PAUL-ALBERT FÉVRIER	245
Las cerámicas finas procedentes de la cisterna de Sa Mesquida, Calvià (Mallorca) MARGARITA ORFILA PONS i MIGUEL ÁNGEL CAU ONTIVEROS	257
La crisi del segle III a <i>Pollentia</i> i a dues naus de Cabrera DAMIÀ CERDÀ	289
<i>Sigillates</i> paleocristianes ataronjades i grises a l'illa de Menorca (Balears) JOAN C. DE NICOLÁS I MASCARÓ	311
Ánforas africanas del Bajo Imperio Romano en el yacimiento arqueológico de Sanitja (Menorca) M. ^a CRISTINA RITA	321

Ceràmica xipriota i egípcia-B tardoromana a la comarca del Maresme RAMON JÀRREGA I DOMÍNGUEZ - JOAN-FRANCESC CLARIANA I ROIG	333
Vila-roma: un abocador del segle v d.C. en el fòrum provincial de <i>Tarraco</i> (<i>Hispania Tarraconensis</i>) TALLER ESCOLA D'ARQUEOLOGIA (TED'A)	339
Assaig de síntesi del panorama ceràmic de la ciutat de València a l'Antiguitat Tardana JULI BLASCO, VICENT ESCRIVÀ, RAFAELA SORIANO	357
Les ceràmiques tardanes importades (segles IV-VII de la N. E.) del jaciment romà de la punta de l'Arenal (Xàbia, Marina Alta) JOAQUIM BOLUFER I MARQUÈS	375
Ceràmicas focas de barniz rojo (<i>Late Roman C</i>) en el valle del Guadalquivir y estrecho de Gibraltar JUAN ALONSO DE LA SIERRA FERNÁNDEZ	391
Imitaciones de <i>terra sigillata</i> en <i>Arva</i> (Alcolea del Río, Sevilla) J. REMESAL, S. PRADO, M. RIBAGORDA, J. M. RINCÓN	397
Investigación arqueométrica de materiales cerámicos de <i>terra sigillata</i> del yacimiento de <i>Arva</i> (Alcolea del Río, Sevilla) J. M. ^a RINCÓN	405
La necrópolis tardoromana de Barbate: las ánforas ALBERTO BERNABÉ SALGUEIRO	413
<i>Terra sigillata</i> tardía lisa en el País Vasco, tipos y distribución CARLOS BASAS FAURE - MIGUEL UNZUETA PORTILLA	423
Fernfracht um 600 N. Chr. CORNELIUS STECKNER	435
Les ceràmiques fines tardoromanes del jaciment de Sant Josep (La Vall d'Uixó, Castelló) FERRAN ARASA I GIL - MANUEL ROSAS I ARTOLA	445
HISTORIOGRAFIA I TEXTOS	451
Archéologie et hagiographie à propos des martyrs de la Tarraconaise inscrits dans le martyrologe Hiéronymien VICTOR SAXER	453
Locus competentium: la situació de catecúmens i aspirants al baptisme a la basílica CRISTINA GODOY FERNÁNDEZ	463
Entorn de la presència dels cristians a les illes JOSEP CLOSA I FARRÉS	485
Vestigis d'edifici a les cartes de Consenci i Sever JOSEP AMENGUAL	489
<i>Advocati et patroni</i> . Los santos y la coexistencia de romanos y bárbaros en <i>Hispania</i> (siglos V-VI) J. VILELLA	501
	511

LES CERÀMIQUES FINES TARDOROMANES DEL JACIMENT DE SANT JOSEP (LA VALL D'UIXÓ, CASTELLÓ)

Ferran Arasa i Gil - Universitat de València
Manuel Rosas i Artola - Universitat Jaume I

El jaciment de Sant Josep es troba situat en un petit cim de 160 m d'altura sobre el riu Bellcaire, a la vora de la Vall d'Uixó (província de Castelló de la Plana) (fig. 1). Es tracta d'un poblat ibèric reocupat en el Baix Imperi, en el qual s'efectuaren dues campanyes d'excavacions al llarg dels anys 1974 i 1975-1976.¹ El material recuperat en aquestes excavacions ha estat objecte de diverses publicacions. Una selecció en fou estudiada inicialment per un de nosaltres.² Posteriorment han estat objecte de sengles treballs monogràfics el mobiliari metàl·lic³ i el vidre.⁴ D'altra banda, el monetari ha estat estudiat també en diversos treballs.⁵

1. M. BRUGAL FELIU, Excavaciones en el Poblado de San José (Vall de Uxó), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 2, Castelló 1975, pp. 161-162.

2. M. ROSAS ARTOLA, *El poblat ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó)*, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1981. Vegeu-ne un resum en: idem, El poblat ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó). Aportació a la història de la Plana durant l'Edat Antiga, *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Castelló*, 2, Castelló de la Plana 1981, pp. 15-17; i posteriorment: IDEM, «El poblat ibero-romà de Sant Josep (la Vall d'Uixó)», *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 4, Barcelona 1984, pp. 247-277.

3. M. ROSAS ARTOLA, El mobiliari metàl·lic del poblat ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó, Castelló), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 7, Castelló 1980, pp. 197-218.

4. M. ROSAS I ARTOLA, El vidre del poblat ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó), *Homenatge al Dr. Miquel Tarradell*, Barcelona 1993, pp. 807-814.

5. P.P. RIPOLLÉS ALEGRE, Los hallazgos numismáticos de la excavación de Sant Josep. Vall d'Uixó, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 5, Castelló 1978, pp. 391-393; idem, *La circulación monetaria en las tierras valencianas durante la antigüedad*, Barcelona 1980, pp. 99-104; idem, Estudio numismático del yaci-

mientos de Sant Josep (Vall d'Uixó, Castellón), *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona 1980, pp. 211-215; J. VICENT CAVALLER, Conjunt monetari tardoromà procedent del jaciment de Sant Josep (La Vall d'Uixó), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, Castelló 1980, pp. 299-303.

Les excavacions s'efectuaren per la banda més ben conservada del jaciment, el vessant est, i no permeteren reconèixer cap estructura de la fase tardoromana. Amb tot i això, els materials recuperats d'aquesta època foren prou abundants, singularment els ceràmics, i no han estat estudiats encara d'una manera exhaustiva. Quant al mobiliari metàl·lic, una funda de ganivet del tipus Simancas, un mànec d'aquest mateix tipus, una sivella del tipus de «peixos encarats», dos penjolls i un conjunt d'elements de sítula, foren datats a la segona meitat del segle IV. El monetari, per la seua banda, es concentra bàsicament en el període 378-395, com ja assenyala P.P. Ripollès: les posteriors aportacions de J. Vicent vénen a confirmar aquestes conclusions, amb un total de 54 peces sobre 61 de datables en aquest període.

Entre els materials ceràmics estudiats, les ceràmiques fines presentaven els materials següents: TSH T, amb peces de la forma 37 llisa i decorada; TSC D, amb les formes Lamboglia 54-Hayes 61 A i Lamboglia 57; TS *lucente*, amb una forma Lamboglia 1/3; i TS grisa i taronja, amb les formes Rigoir 18 g i 15 t. Quant a la ceràmica comuna, els fragments estudiats pertanyien a formes de cronologia àmplia, mentre que les àmfores podien assimilar-se a tipus del Baix Imperi.

En aquesta comunicació pretenem de donar a conèixer d'una manera resumida les ceràmiques fines de tota la zona excavada del jaciment, fent

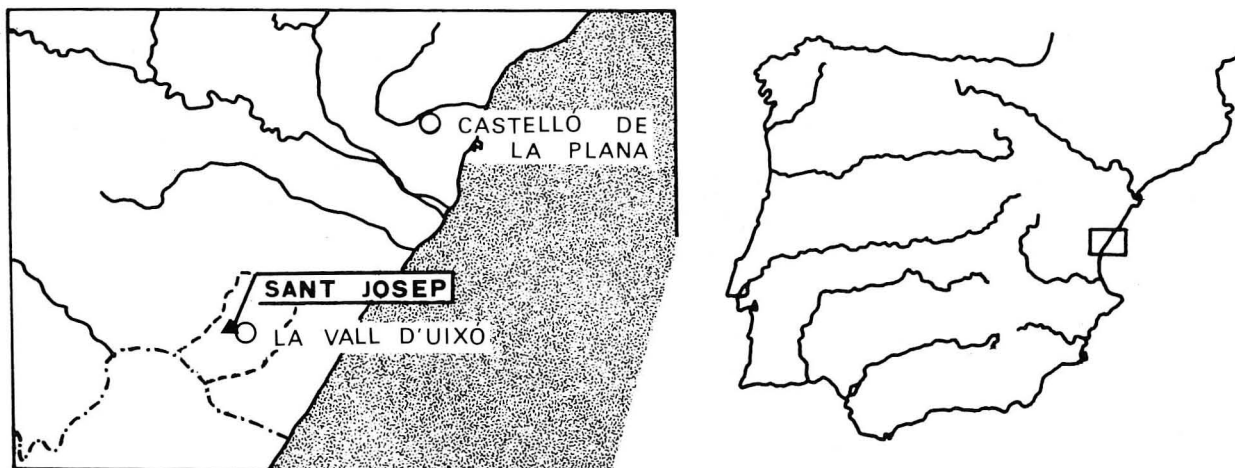

Figura 1. Situació del jaciment de Sant Josep.

un repàs de les formes que hi apareixen, així com una primera apreciació de llur importància quantitativa i les conclusions de tipus cronològic a què permeten arribar. Amb un volum de material revisat superior al 75%, han estat estudiats en total 147 fragments, la majoria d'ells de petites dimensions, per la qual cosa resulta problemàtica en molts casos l'atribució a unes formes determinades. Per ordre d'importància, i a manca de l'estudi exhaustiu de tot el material ceràmic recuperat, les produccions ceràmiques analitzades són les següents:

—*TSC D*: És la més important quantitativa, amb un total de 51 fragments, 25 dels quals pertanyen a 4 formes identificables (fig. 2, núms. 1-6). Aquestes són: Lamboglia 53-Hayes 61, amb 15 fragments; Lamboglia 57-Hayes 73 A, amb 6 fragments; Lamboglia 38-Hayes 91 A, amb 3 fragments; i Lamboglia 9 B-Hayes 63, amb 1 fragment. Només 4 d'aquests fragments presenten decoració impresa, consistent en motius geomètrics i palmetes alternant amb cercles concèntrics, mentre que 1 podria pertànyer a una llàntia decorada amb una *laurea*.

Quant a la cronologia, la forma Hayes 61 ha estat datada per aquest autor entre 325-450,⁶ essent corrent a *Ostia* en contextos del final del segle iv i principi del v.⁷ La forma Hayes 73 A ha estat datada per aquest autor entre 420-475,⁸

tot i que a *Carthago* és documentada entre 360-440.⁹ La forma Hayes 91 A fou datada primerament per aquest autor entre 400-450,¹⁰ encara que amb posterioritat ha pogut ésser datada des de mitjan segle iv.¹¹ Finalment, la forma Hayes 63 fou datada per aquest autor entre 375-400?,¹² tot i que a *Carthago* ha estat documentada entre 360-440.¹³

En conjunt, les formes analitzades proporcionen una àmplia cronologia, amb una data inicial del 325 donada per una forma de llarga duració com és la Hayes 61, i una data final cap al 450. Només les formes Hayes 73 A i 91 A, més tardanes, fan possible una datació cap a la primera meitat del segle v.

—*TSH T*: N'han estat estudiats 45 fragments, 29 dels quals poden ésser adscrits amb seguretat a formes determinades, tots pertanyents a una mateixa forma, la 37 (figs. 2-3, núms. 7-9). Altres formes d'identificació insegura són: Palol 4, amb 2 fragments, i 42, 47 i Rigoir 16, amb un fragment cadascuna. Els motius decoratius són els típics d'aquesta ceràmica: grans cercles dobles combinats amb sèries d'angles, de zig-zags de línies ondulades o de petits segments amb disposició radial; línies disposades radialment; petits motius rectangulars amb un punt a l'interior; motius ovalats; triangles de línies ondulades, etc. La cronologia d'aquesta ceràmica, fi-

6. J.W. HAYES, *Late Roman Pottery, a catalogue of roman fine wares*, Londres 1972, pp. 100-107.

7. AA.VV. 1981, *Atlante delle forme ceramiche, I, Ceramica fina romana nel bacino Mediterraneo (medio e tardo Imperio)* 'Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale', Roma 1981, pp. 83-84.

8. J.W. HAYES, *Late Roman Pottery*, citat, pp. 121-124. *Atlante delle forme ceramiche*, citat, pp. 89-90.

9. AA.VV. 1981, *Atlante delle forme ceramiche*, citat, pp. 89-90.

10. J.W. HAYES, *Late Roman Pottery*, citat, pp. 140-144. *Atlante delle forme ceramiche*, citat, pp. 105-107.

11. AA.VV. 1981, *Atlante delle forme ceramiche*, citat, pp. 105-107.

12. J.W. HAYES, *Late Roman Pottery*, citat, p. 109.

13. A. CARANDINI, S. TORTORELLA, «II. Ceramica Africana», *Atlante delle forme ceramiche*, citat, pp. 85-86.

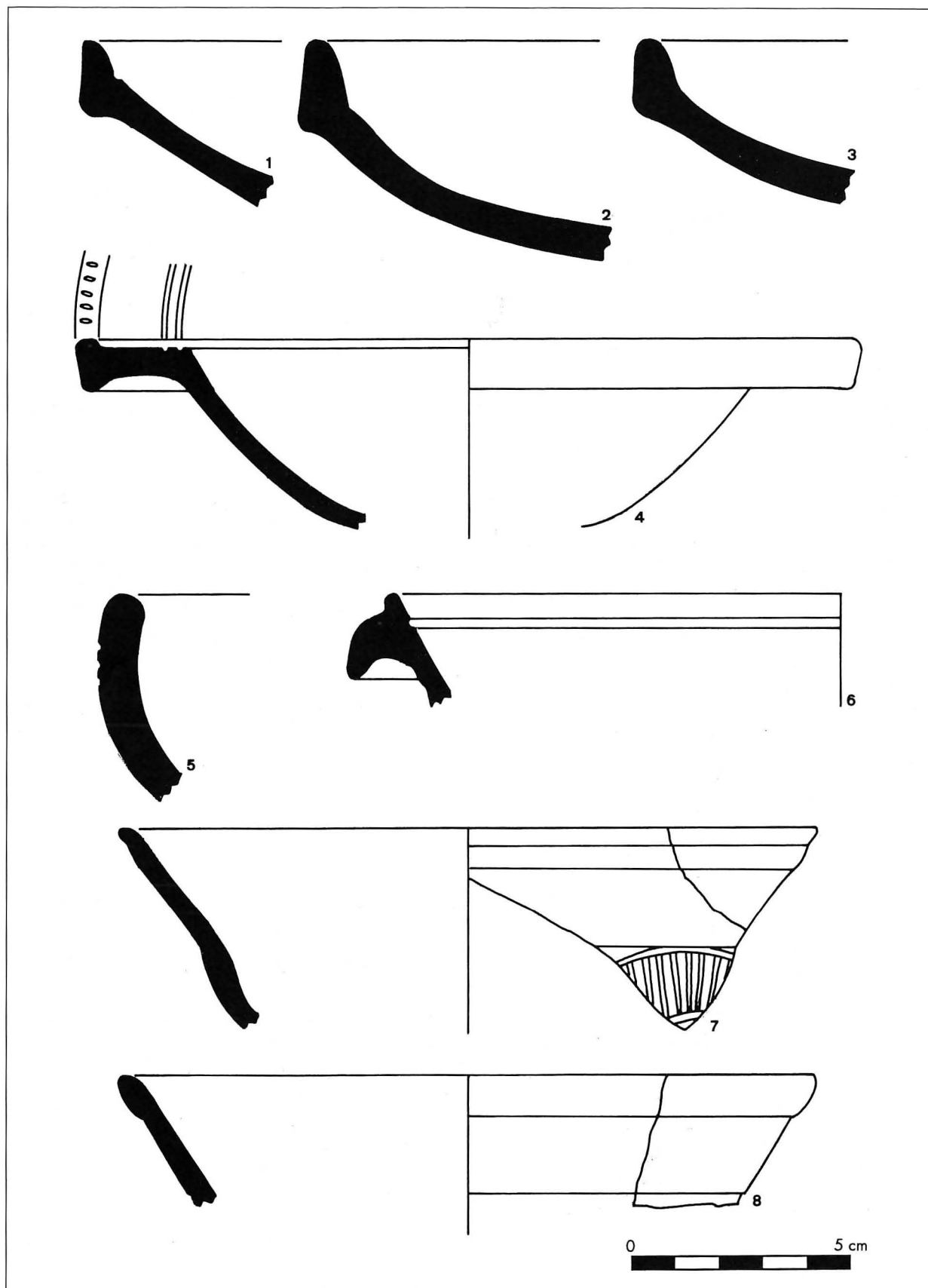

Figura 2.

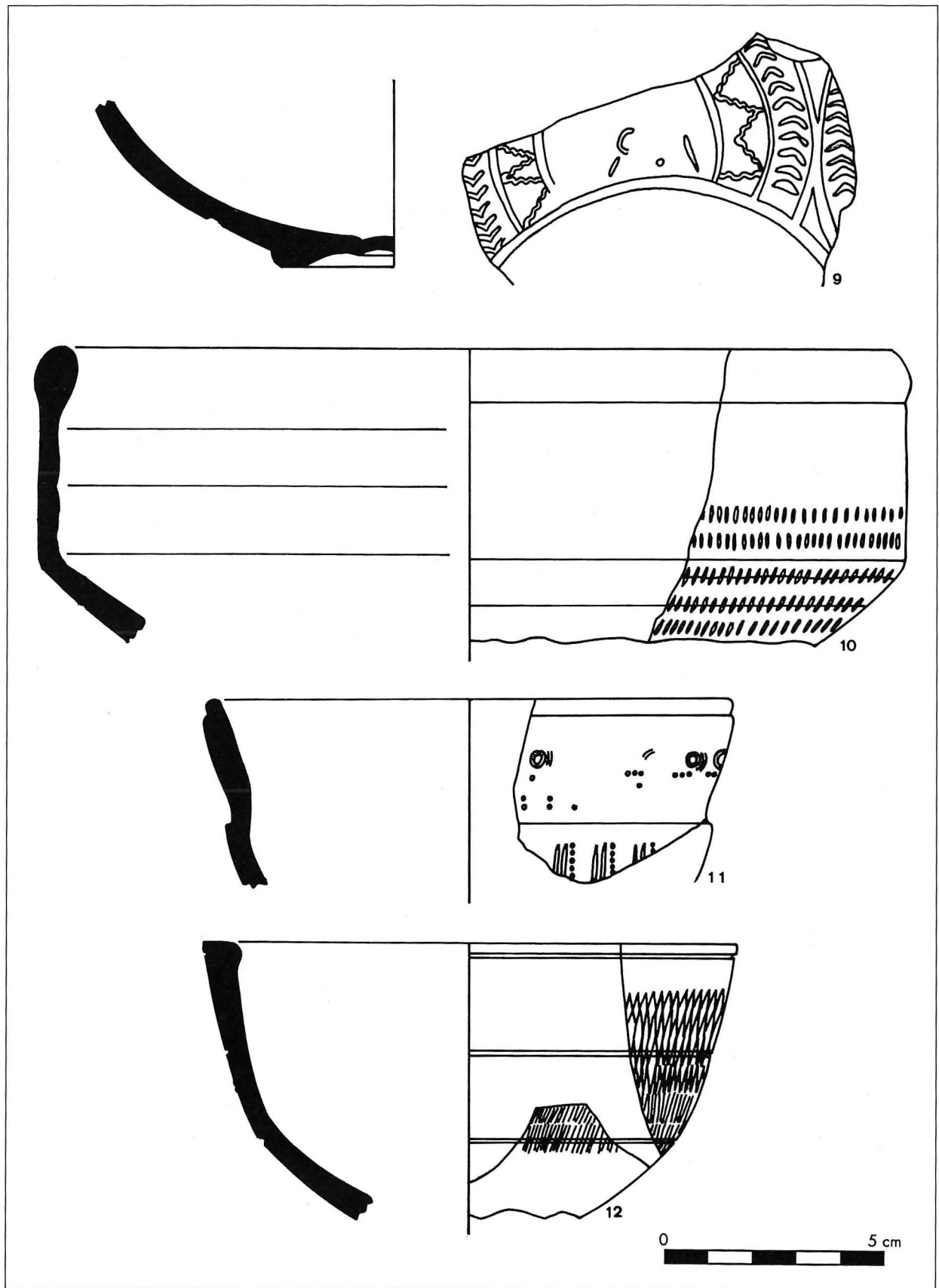

Figura 3.

xada inicialment per M.A. Mezquíriz entre els segles III-IV,¹⁴ ha estat portada recentment per J.R. López Rodríguez —quant a les formes decorades a motlle— fonamentalment al segle v.¹⁵ Respecte a les formes llises, classificades per P. Palol,¹⁶ ben poca cosa poden aportar a l'aspecte cronològic.

—*TS lucente*: N'han estat estudiats 22 fragments, 10 dels quals pertanyen a una mateixa forma. Es tracta en tots els casos de fragments de vora i/o carena d'una cassola assimilable a la forma Lamboglia 1/3, amb decoració a la rodeta fent franges per l'exterior (fig. 3, núm. 10). Els fragments analitzats pertanyen a un màxim de 6-8 peces. Tot i que l'estat de conservació del vernís no és tan bo com seria desitjable, sembla segura la seua atribució al tipus de ceràmica definit per N. Lamboglia com *terra sigillata lucente*,¹⁷ refusant que es tracte de la varietat hispànica d'aquesta producció definida recentment per L. Caballero i L.C. Juan.¹⁸ No podem descartar, però, que ens trobem —almenys en alguns casos— davant una imitació d'aquesta ceràmica del tipus de l'estudiada per J.O. Granados a *Barcino*.¹⁹ Quant a la seua cronologia, es tracta d'una ceràmica típica del segle IV.²⁰

—*TS grisa estampada*: N'han estat estudiats 24 fragments, 4 dels quals poden ésser classificats amb seguretat. D'aquests, 3 pertanyen a la forma Rigoir 15 a i 1 a la forma Rigoir 18 (fig. 3, núms. 11-12). Unes altres 9 poden pertànyer a la forma Rigoir 15, mentre que 2 més poden correspondre, respectivament, a les formes Rigoir 5 b i 21. Els fragments analitzats pertanyen a un màxim de 4-6 peces. La decoració, present en 18 fragments, consisteix en cercles concèntrics llisos, cercles puntillats, combinacions d'aquests dos motius, rectangles punti-

llats, zig-zags puntillats i decoració a la rodeta. Aquesta ceràmica fou datada inicialment per J. Rigoir des de la darrerria del segle IV i durant tot el V fins al VI,²¹ cronologia que s'ha vingut mantenint fins a l'actualitat.²²

—*TS taronja estampada*: N'han estat estudiats 5 fragments, 1 dels quals pot ésser assimilat a la forma Hayes 62, mentre que un altre, dubtós, pot pertànyer a la forma Rigoir 3 a decorada amb una palmeta en el llavi.²³ Les mateixes consideracions quant a cronologia.

En conjunt, les ceràmiques fines del jaciment tardoromà de Sant Josep ens proporcionen una cronologia que s'estén entre els segles IV-V, amb un notable pes d'alguns materials datables en aquest darrer, com ara algunes formes de la TSC D, la TSH T i la TS grisa i taronja estampades. Amb aquesta datació s'adiu també un altre material ceràmic com les àmfores africanes, l'estudi de les quals deixem per a una altra ocasió,²⁴ a més d'alguns elements del mobiliari metàl·lic, la duració del qual sol ésser sempre superior a la de la ceràmica.

Tanmateix, l'element decisoriu per a fixar una cronologia més precisa i segura del nostre jaciment és el monetari, que ens proporciona una datació concentrada en el període 378-395. Aquest fet motivà que la datació proposada inicialment per a Sant Josep fos al darrer quart del segle IV. Però aquesta hipòtesi, establerta basant-nos en una estricta interpretació de la cronologia proporcionada pel monetari, sembla excessivament prudent. Dos factors apunten en aquesta línia: d'una banda, el monetari de Sant Josep acaba amb la fi de les emissions monetàries romanes, i això explica el fet que no trobem monedes posteriors; d'una altra, la circulació monetària sempre s'estén més enllà de la data d'emissió, per la qual cosa resulta força improba-

14. M.A. MEZQUÍRIZ, *Terra sigillata hispànica*, València 1961, pp. 115-119.

15. J.R. LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Terra sigillata hispànica tardia*, Salamanca 1985, pp. 245-247.

16. P. PALOL - J. CORTES, La villa romana de La Olmeda, Pedrosa de la Vega (Palencia). Excavaciones de 1969 y 1970, Vol. I, *Acta Arqueológica Hispànica*, 7, Madrid 1974.

17. N. LAMBOGLIA, Nuove osservazioni sulla «terra sigillata chiara», *Rivista di Studi Liguri*, XXIX, Bordighera 1963, p. 164.

18. L. CABALLERO ZOREDA, L.C. JUAN TOVAR, Terra sigillata hispànica brillante, *Empúries*, 45-46, Barcelona 1983-84, pp. 154-193.

19. J.O. GRANADOS, Notes d'arqueologia romana de Barcino: una imitació de la forma 1/3 de sigillata lucente de fabricació local, *Fonaments*, 1, Barcelona 1978, pp. 107-109.

20. AA.VV. 1981, *Atlante delle forme ceramiche*, citat, p. 5.

21. J. RIGUIR, Les sigillées paléochrétiennes grises et orangées, *Gallia*, XXVI, París 1968, pp. 187-192; J. et Y. RIGUIR, Les dérivées des sigillées paléochrétiennes en Espagne, *Rivista di Studi Liguri*, XXXVII, Bordighera 1971, pp. 33-68; J. et Y. RIGUIR, J.-F. MEFFRE, Les dérivées des sigillées paléochrétiennes du groupe atlantique, *Gallia*, 31, París 1973, pp. 207-263.

22. L. CABALLERO ZOREDA, Ceràmica sigillata gris y anaranjada paleocristiana en España, *Trabajos de Prehistoria*, 29, Madrid 1972, pp. 189-216; L. CABALLERO ZOREDA, J. L. ARGENTE OLIVER, Ceràmica paleocristiana, gris y anaranjada, producida en España. Ceràmicas tardorromanas de la villa de Baños de Valdearados (Burgos), *Trabajos de Prehistoria*, 32, Madrid, 1975, pp. 113-150.

23. J. RIGUIR, Les sigillées paléochrétiennes grises et orangées, citat, pp. 200-202.

24. M. ROSAS ARTOLA, *El poblado ibero-romà de Sant Josep (la Vall d'Uixó)*, citat, p. 267, fig. 9 núms. 66-68.

ble un ús de la moneda limitat a l'any de l'emissió; és més normal la seua utilització durant un període de temps més o menys extens posterior a aquella, sobretot quan no hi ha noves encunyacions. Pel que fa a les ceràmiques fines, hem vist que en molts casos la datació s'estén al llarg del segle v, cosa que també trobem en altres tipus de materials com el metàl·lic. Per tot això, creiem que la cronologia de Sant Josep pot situar-se, com a data inicial, des del darrer quart del segle iv, però és principalment al llarg del segle v quan degué desenvolupar-se la vida en aquest jaciment. La manca d'estructures corresponents a aquest període, així com l'escassetat general del material mòbil, fa pensar en una curta durada de la seua ocupació, per la qual cosa podem establir una data cap al 450 per al seu abandonament/destrucció.

Els tipus de materials presents, així com la cronologia que se'n dedueix, permeten d'establir un paral·lelisme entre aquest jaciment i d'altres pròxims com la Torre del Malpasso (Castellnou, Castelló)²⁵ i el Grau Vell (Sagunt, València).²⁶ El segon és l'antic port de la ciutat de *Saguntum*, i per les seues característiques creiem que presenta una problemàtica particular, mentre que el primer és un jaciment de característiques semblants al de Sant Josep. Ambdós són esta-

bliments en altura que reocupen poblats ibèrics, i no hi trobem indicis que ens permeten de parlar de vil·les. Sembla que es tracta més aviat de llocs de refugi en una època d'instabilitat que cal situar ja al segle v, i que a més perduren durant poc de temps. L'ambient arqueològic d'aquests jaciments presenta una certa relació amb el d'altres situats en el pla, com ara Benicató (Nules, Castelló)²⁷ i el Pou de la Cadena (Tírig, Castelló),²⁸ la darrera fase d'ocupació dels quals pot situar-se al segle iv. Això no obstant, la diferent topografia dels llocs permet de plantejar la hipòtesi que ambdues classes d'assentaments pertanyen a moments cronològics diferents, i àdhuc que els que reocupen vells *oppida* ibèrics als voltants del riu Palància poden pertànyer a grups humans transhumants vinguts de la Meseta. En qualsevol cas, degué ésser a les acaballes del segle iv quan, arran de la instabilitat social que agita el territori, degué esdevenir-se un moviment de grups de població que cercaren refugi en les altures pròximes al pla, configurant un canvi en el patró d'assentament que s'acosta al típic de l'època ibèrica. La cronologia d'aquests jaciments, però, sembla no ultrapassar un moment que podria fixar-se a l'entorn de la invasió dels vàndals, i que *grosso modo* establím cap a la meitat del segle v.

25. D. FLETCHER VALLS, La cueva y el poblado de la Torre del Mal Paso (Castellnou-Castellón), *Archivo de Prehistoria Levantina*, V, València 1954, pp. 187-223.

26. C. ARANEGUI GASCÓ, *Excavaciones en el Grau Vell (Sagunto, Valencia)*. (Campanyes de 1974 y 1976), Serie de Trabajos Varios del SIP, 72, València 1982; A. BARRACHINA, E. HERNÁNDEZ, M. LÓPEZ-PIÑOL, A. MANTILLA, E. VENTO, *Excavaciones en el Grau Vell de Sagunt*, 1983, *Saguntum, PLAV*, 18, València 1984, pp. 205-228; C. ARANEGUI, P. CHINER, E. HERNÁNDEZ, M. LÓPEZ PIÑOL, A. MANTILLA, *El Grau Vell de Sagunt*, Campaña de 1984, *Saguntum, PLAV*, 19, València 1985, pp. 201-216; C. ARANEGUI GASCÓ, La circulación monetaria en el Grau Vell de Sagunto (Valencia), *Numisma*, XXX, 165-167, Madrid 1980, pp. 59-96; P. ARROYO ILERA Análisis Numismático de las excavaciones del Grau Vell (Sagunt-València). Campañas de 1983 y 1984, *Saguntum, PLAV*, 19, València 1985, pp. 225-254.

27. F. GUSI, C. OLARIA, La villa romana de Benicató (Nules, Castellón), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 4, Castelló 1977, pp. 101-144; P.P. RIPOLLÉS, Estudio numismático en la villa de Benicató (Nules, Castellón), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 4, Castelló 1977, pp. 145-154.

28. M. ROSAS ARTOLA, Peces inédites d'un enterrament tardoromà procedents de Tírig (Castelló) dipositades en el Museu Provincial de Belles Arts de Castelló de la Plana, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 3, Castelló de la Plana 1976, pp. 293-296.